20e JAARGANG Afl. 1 MEI 1919

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift

REDACTIE:

Dr G. Ch. AALDERS, Dr T. HOEKSTRA, Dr G. KEIZER, Ds C. LINDEBOOM, Dr J. RIDDERBOS.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING:

	Bladz.
Dr. J RIDDERBOS, De Gerechtigheid Gods	1
Dr. G. KEIZER, De Chr. Geref. Kerk in Amerika	14
T FERWERDA, Kroniek	33
Recensiën	39
Ontvangen boeken	47

UITGAVE: DRUKKERIJ ORANJE NASSAU ... KAMBERG, BAARN

Mededeelingen.

Het **Gereformeerd Theologisch Tijdschrift** verschijnt den vijftienden van elke maand, in den regel in afleveringen van 48 pagina's. Men teekent in voor den geheelen jaargang. Prijs per halfjaar f 3.—, franco per post. Over dit bedrag wordt beschikt na het verschijnen van de **derde** en van de **negende** aflevering. Voor het Buitenland f 7.—, bij vooruitbetaling. — De jaargang begint met de MEI-aflevering.

Opgave van inteekening en advertentiën aan de **Drukkerij Oranje Nassau, R. K. van den Berg** te **Baarn**.

Alles wat de redactie betreft, bijdragen, boeken ter recensie enz. zende men aan den eindredacteur **Prof. Dr. T. Hoekstra te Kampen**.

In de nu pas afgeloopen jaargang verschenen o.a. de volgende artikelen:

Mr. VAN BEECK CALKOEN. Ons huwelijksformulier.
Prof. GROSHEIDE. Het spreken in vreemde talen. (Hand. 2).
Prof. GREYDANUS. Des Heilands Doop door Johannes.
Prof. HOEKSTRA. De beste preekmethode.
„ „ De tekstkeuze.
Ds. JANSEN. De verlating van den dienst des Woords.
Prof. RIDDERBOS. Maria's heilsverwachting.
„ „ De boom des levens.
Prof. VAN SCHELVEN. Art. 12 der Kerkorde.

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 1. Mei 1919.

De gerechtigheid Gods in het Oude Testament en bij het Jodendom in de volheid des tijds

door

Dr. J. RIDDERBOS.

Wanneer het Oude Testament uitdrukkelijk spreekt van de „gerechtigheid" Gods, [1]) beschrijft het deze bijna nooit als straffende, maar schier altijd als helpende en reddende gerechtigheid.

Natuurlijk wordt de waarheid van de straffende gerechtigheid Gods zakelijk door het Oude Testament dikwijls genoeg en met groote kracht op den voorgrond gesteld.

Terwijl de valsche profeten aan het volk enkel heil verkondigen en het op leugen doen vertrouwen, en zeggen vrede! waar geen vrede is (Jer. 28; Ezech. 13 : 10), gewagen de ware profeten van krijg en van kwaad en van pestilentie (Jer. 28 : 8) en maken ze ook aan Israel en Juda de zware oordeelen Gods bekend.

In dezen zin hebben ze ook inzonderheid gesproken van den grooten dag, waarop Jehova zich in glorie zal

[1]) Vgl. H. Cremer, Die paulinische Rechtfertigungslehre im Zusammenhange ihrer geschichtlichen Voraussetzungen, 2e Aufl. Gütersloh 1900, bl. 126 vv.; F. Nötscher, Die Gerechtigkeit Gottes bei den vorexilischen Propheten, Münster i. W. 1915; J. Köberle, Sünde und Gnade im religiösen Leben des Volkes Israel bis auf Christum, München 1905; E. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi, 4e Aufl. 2er Band, Leipzig 1907, bl. 545 vv.; W. Bousset, Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter, 2e Aufl. Berlin 1906, bl. 437 vv.; F. Weber, Jüdische Theologie auf Grund des Talmud und verwandter Schriften, 2e Aufl., Leipzig 1897.

openbaren, en Hij en Zijn Gezalfde gericht zal oefenen over alle volkeren.

Met heiligen ernst zijn de profeten in verzet gekomen tegen de lichtzinnige volksverwachting, alsof die naderende gerichtsdag voor Israel enkel een dag van heil en vreugde zou zijn. Onvermoeid hebben de Godsmannen het daartegenover betuigd, dat deze dag over het vleeschelijke Israel ondergang en duisteren nacht zal brengen. Zoo roept een Amos het aan zijn tijdgenooten toe: „wee dien, die des Heeren dag begeeren! waartoe toch zal ulieden de dag des Heeren zijn? hij zal duisternis wezen en geen licht" (Am. 5 : 18).

Joel beschrijft den dag des Heeren als een dag van duisternis en donkerheid, een dag van wolken en dikke duisterheid, waarop de zon en de maan zwart worden en de sterren haren glans intrekken. En zulk een dag is hij niet enkel voor de heidenen, maar allereerst voor het God-vergetende Sion, want te Sion is het, dat men naar het woord van den profeet het bazuingeblaas, het teeken van naderend onheil, moet doen hooren, „want de dag des Heeren komt, want hij is nabij" (Joel 2 : 1 v).

Niet minder aangrijpend roept Jesaja aan zijne goddelooze volksgenooten toe: ga in den rotssteen en verberg u in het stof, vanwege den schrik des Heeren, en om de heerlijkheid Zijner majesteit". „Want de dag des Heeren der heirscharen zal zijn tegen allen hoovaardige en hooge en tegen allen verhevene, opdat hij vernederd worde". „Dan zullen zij in de spelonken der rotssteenen gaan, en in de holen der aarde, vanwege den schrik des Heeren, en vanwege de heerlijkheid Zijner majesteit, wanneer Hij zich opmaken zal om de aarde te verschrikken" (Jes. 2 : 10 vv.). Evenzoo ziet Micha den Heere van den hemel nederdalen en treden op de hoogten der aarde — niet om Israel te redden, maar om het te straffen „om de overtreding van Jacob, en om de zonden van het huis Israels" (Micha 1 : 4 v.).

En nog meer bekend is de uitspraak, waarmede Maleachi in verzet komt tegen hen, die, hetzij dan spottend of in ernst,

roepen om de komst van den Messias; denzulken houdt hij voor: „ziet, Hij komt, zegt de Heere der heirscharen. Maar wie zal den dag Zijner toekomst verdragen? en wie zal bestaan als Hij verschijnt? Want Hij zal zijn als het vuur van een goudsmid, en als zeep der vollers". Zijne komst brengt het oordeel, het gericht des Heeren tegen de goddeloozen uit Juda: „en Ik zal ulieden ten oordeel naderen, en Ik zal een snel getuige zijn tegen de toovenaars" (Mal. 3 : 1—5).

Intusschen valt bij dit alles toch te letten op een zeer eigenaardig spraakgebruik.

In de bovengenoemde plaatsen, waar sprake is van Gods geduchte strafoefening over de zonden der menschen, en evenzoo in de tallooze andere plaatsen, die daaraan waren toe te voegen, wordt bijna nooit uitdrukkelijk gesproken van de gerechtigheid Gods als de bron, waaruit die straffen voortvloeien. Men spreekt dan van den toorn of de gramschap Gods, maar niet van Zijne gerechtigheid.

Slechts zeer enkele plaatsen zijn er in het Oude Testament te vinden, waar het woord gerechtigheid rechtstreeks in den zin van straffende gerechtigheid wordt gebruikt. [1])

Dit ligt niet hieraan, dat in het Oude Testament het woord gerechtigheid, met toepassing op God, weinig zou worden gebezigd: ieder kenner van het Oude Testament weet, hoe tallooze malen dit geschiedt. Maar de zaak is deze, dat deze dan bijna altijd als helpende en verlossende gerechtigheid wordt voorgesteld. Wanneer de Oudtestamentische auteurs van Gods gerechtigheid gewagen, beschouwen ze haar uit dit oogpunt, dat ze voor Israel, voor de vromen, het heil des Heeren doet opgaan.

Debora in haar dichterlijke bezieling wekt aanzienlijken

1) Duidelijk is dit het geval in Jes. 5 : 16, waar de profeet bij de beschrijving van het oordeel, dat over Juda's goddeloosheid zal komen, zegt, dat God de heilige zich zal heiligen in gerechtigheid. Soortgelijk 2 Kron. 12 : 6; Neh. 9 : 33; Klaagl. 1 : 18; Dan. 9 : 14; Ps. 50 : 6 (vgl. vs. 16).

en geringen onder Israel op, om te getuigen van de „gerechtigheden", d.i. de „gerechte daden" van Jehova, waarmede blijkbaar wordt aangeduid wat Hij verrichtte tot redding Zijns volks (Richt. 5 : 11). Evenzoo bindt Micha aan Israel op het hart, te kennen de „gerechte daden", waardoor de Heere Zijn volk bij den tocht door de woestijn heeft beveiligd en gezegend (Micha 6 : 5).

Dezelfde profeet laat het verdrukte Sion haar toekomstverwachting uitspreken in de woorden: „Hij zal mij uitbrengen aan het licht; ik zal mijn lust zien aan Zijne gerechtigheid" (Micha 7 : 9) [1]). En van den grooten Zone Davids getuigt Jesaja, dat hij de armen met gerechtigheid zal richten, en dat gerechtigheid en waarheid de gordel zijner lendenen zal zijn (Jes. 11 : 4 v.).

Bijzonder veelvuldig echter treedt deze gedachte van de reddende gerechtigheid des Heeren op in Jes. 40—66 en in de Psalmen. Keer op keer worden hier „gerechtigheid", „genade" en „heil" in één adem genoemd en voorgesteld als zijnde op het allernauwst verbonden.

Zoo heet het bij Jesaja: „de aarde opene zich en dat allerlei heil uitwasse, en gerechtigheid tezamen uitspruite" (Jes. 45 : 8). Evenzoo noemt Jehova zichzelven „een rechtvaardig God en een Heiland" (Jer. 45 : 21). Weer elders heet het „mijne gerechtigheid is nabij, mijn heil trekt uit" (Jes. 51 : 5). De „kleederen des heils" en de „mantel der gerechtigheid" behooren bij elkander, en „gerechtigheid en lof" spruiten tezamen uit de aarde op (Jes. 61 : 10 v.).

Evenzoo wordt in de Psalmen telkens weer de verlossing, het heil verwacht van de gerechtigheid des Heeren. „Help mij uit door uwe gerechtigheid", bidt David (Ps. 31 : 2).

Een andere dichter jubelt: „ De Heere heeft zijn heil bekend gemaakt, Hij heeft zijne gerechtigheid geopenbaard voor de oogen der Heidenen" (Ps. 98 : 2). Elders weer

[1]) Vgl. nog Hosea 2 : 20—22; Jesaja 9 : 6; Jer. 9 : 23; 23 : 5: Mal. 4 : 2. Men kan ook noemen Jesaja 1 : 27 „Sion zal door recht verlost worden, en hare wederkeerenden door gerechtigheid", ofschoon sommigen hieraan eene andere verklaring geven.

beluisteren we de bede: „voer mijne ziel uit de benauwdheid, om uwe gerechtigheid" (Ps. 143 : 11). Daarentegen wordt aangaande de goddeloozen gevraagd: „doe hen niet ingaan in uwe gerechtigheid" (Ps. 69 : 28).

In overeenstemming hiermede worden telkens weer de gerechtigheid en de genade of goedertierenheid des Heeren samen genoemd, niet als tegenstellingen, maar als zijnde beide werkzaam tot de verlossing der Zijnen. „Hij heeft gerechtigheid en gericht lief, de aarde is vol van de goedertierenheid des Heeren" (Ps. 33 : 5). Evenzoo: „strek uwe goedertierenheid uit over degenen, die U kennen, en Uwe gerechtigheid over de oprechten van hart". Hoe bekend is niet: „maar de goedertierenheid des Heeren is van eeuwigheid en tot eeuwigheid over degenen, die Hem vreezen, en Zijne gerechtigheid aan kindskinderen" (Ps. 103 : 17).

Deze wijze, waarop van de reddende gerechtigheid Gods gesproken wordt, is zeker merkwaardig. Sommigen zijn er zelfs door op de gedachte gekomen, dat, wat in dergelijke plaatsen bij ons door „gerechtigheid" vertaald is, eigenlijk iets geheel anders is, met het *recht* niets te maken heeft, maar veeleer hetzelfde aanduidt als de *genade* of eene soortgelijke eigenschap Gods.

Hiertegenover moet echter gehandhaafd worden, dat hier wel degelijk aan „gerechtigheid" in eigenlijken zin is te denken. Dit blijkt, om niet meer te noemen, onmiskenbaar duidelijk uit het feit, dat deze reddende „gerechtigheid" Gods telkens en telkens weer met het *gericht* in verband wordt gebracht.

Bovengenoemde gedeelten van het Oude Testament spreken niet alleen van Gods reddende gerechtigheid, maar spreken ook zeer bepaald van het reddende gericht. „Richt mij — bidt de dichter — naar uwe gerechtigheid, Heere, mijn God en laat hen zich over mij niet verblijden" (Ps. 35 : 24). Zoo roemt hij elders in die richtende gerechtigheid Gods: „want Gij hebt mijn recht en mijne rechtszaak afgedaan; Gij hebt ge-

zeten op den troon, *een Rechter* der gerechtigheid!" (Ps. 9 : 5). Hij is de God, van wien getuigd wordt, dat Hij, „de rechtzaak der ellendigen en het recht der nooddruftigen zal uitvoeren" (Ps. 140 : 13).

Met deze hoop op Zijne richtende en daardoor reddende gerechtigheid ziet men dan ook inzonderheid tegemoet de groote zelfopenbaring Gods, die nog in de toekomst wacht. Al zagen we boven, dat de groote dag des Heeren door de profeten telkens weer wordt beschreven als een dag van duisternis en van verschrikking, dit is toch niet de eenige zijde der zaak. Aan het ware Israël brengt deze dag heil en vreugde. Het goddelooze volk moge er ten onrechte een grond van vleeschelijk betrouwen van maken — voor wie het recht verstaat blijft het waar, dat de Heere op dien dag van duisternis en donkerheid zal zitten in het dal van Josafat, om te richten alle Heidenen, en dan zal Hij aan de Zijnen Zijne belofte vervullen: „en gijlieden zult weten, dat Ik de Heere uw God ben, wonende op Sion, den berg mijner heiligheid; en Jeruzalem zal eene heiligheid zijn, en vreemden zullen niet meer door haar doorgaan" (Joël 3). Die groote dag zal zijn „de dag der wraak des Heeren, een jaar der vergeldingen, om Sions twistzaak" (Jes. 34 : 8). Het is het jaar van het welbehagen des Heeren en de dag der wrake onzes Gods, om alle treurigen Sions te troosten (Jes. 61 : 2; vgl. Jes. 63 : 4; Jer. 46 : 10). En als Habakuk den Heere in blinkenden lichtglans ziet komen, om in toorn de natiën te dorschen, dan weet hij, hoe dit strekt tot redding van des Heeren volk, dat door die Heidenen was verdrukt (Hab. 3 : 13).

Welnu, dit heil, dat door den grooten dag des Heeren aan Zijn volk wordt aangebracht, wordt ook bijzonder in verband gebracht met Zijne richtende gerechtigheid. Zoo wekt de psalmist heel de wereld met al hare bewoners op om de nadering van dit gericht des Heeren te vieren met een machtig vreugdebedrijf: „want Hij komt, om de aarde te richten in gerechtigheid, en de volken in alle rechtmatigheid" (Ps. 98 : 9; 96 : 13).

In dit alles is dus duidelijk, dat het hier niet maar de kwestie van een enkel woord is: die reddende daad Gods, waarop Israël hoopt, wordt niet alleen met Zijne gerechtigheid, maar ook meer bepaald met Zijne richtende werkzaamheid in verband gebracht.

We hebben hier alleen nog dit aan toe te voegen, dat er in het spraakgebruik van de woorden „gerechtigheid" en „gericht" toch een onderscheid valt op te merken. Terwijl de „gerechtigheid" des Heeren bijna altijd wordt voorgesteld als werkende het heil Zijns volks, wordt het „gericht" niet alleen hiermede, maar ook dikwijls met de bestraffing der goddeloozen in verband gebracht.

Daarom staat er naast de hoop op het gericht de bede om van het gericht verschoond te worden: „ga niet in het gericht met uwen knecht" (Ps. 143 : 2). Zoo spreekt men van de gerechtigheid niet; ook aan de bede om verschooning van het gericht gaat nog vooraf: „verhoor mij naar uwe waarheid, naar uwe gerechtigheid".

Het lijdt dus geen twijfel, of dit spreken van de reddende gerechtigheid doelt wel degelijk op het *recht* in den meest eigenlijken zin des woords. Aan heel deze voorstelling ligt dan ook geene andere gedachte ten grondslag dan deze, dat Jehova als Koning het recht uitoefent ten gunste van Zijn volk, en het daardoor van zijne verdrukkers verlost. Dit is het merkwaardige, dat in bovengenoemde plaatsen, bij het gewagen van de „gerechtigheid" des Heeren, zij steeds beschouwd wordt naar deze zijde, dat Jehova als Israels Koning en Rechter Zijn volk aan hun recht helpt. En daar Hij dit doet door gericht te oefenen, wordt ook speciaal dit Goddelijke richten op tal van plaatsen aan de vromen voorgehouden als de bron hunner vertroosting.

Dit alles berust op eene waarheid, die voor het geloofsbewustzijn der Oudtestamentische vromen van de grootste beteekenis is, nl. deze, dat het recht des Heeren

aan de zijde van Zijn volk staat, natuurlijk niet op grond van de verdiensten van dit volk, maar op grond van de bondsbetrekking, waarin Hij uit loutere genade tot dit volk is getreden.

Dat deze waarheid ook praktisch op het Oudtestamentisch geloofsleven grooten invloed heeft geoefend, blijkt vooral uit het feit, dat die hoop op de reddende gerechtigheid juist zoo veelvuldig voorkomt in de Psalmen. Immers beluisteren we hier van het geloofsleven de uiting, zij het dan ook eene uiting, die op bijzondere wijze is geinspireerd. En wanneer straks na de ballingschap de Psalmbundel bij den dienst in de synagoge het gezang- en gebedenboek der gemeente wordt, wordt deze waarheid op elken Sabbath en feestdag in het bewustzijn der vromen ingedragen.

We hebben in dit alles dan ook een treffend bewijs, dat het ware Israel, trots de bedeeling der wet, toch ook iets kende van de apostolische roemtaal: God is het, die rechtvaardig maakt. Wie is het. die verdoemt?" (Rom. 8 : 33 v.)

Wel is dit Israel zich bewust, dat het in zichzelf niet bekwaam is, om voor het aangezicht des Rechters te verschijnen; van uit dit oogpunt de zaak beziende, moet de oprechte bidden: „ga niet in het gericht met uwen knecht; want niemand, die leeft, zal voor uw aangezicht rechtvaardig zijn" (Ps. 143 : 2).

Alleen, Israel mag de zaak bezien van uit een ander oogpunt. Krachtens het verbond is Jehova Israels Koning, en daarom wil Zijne gerechtigheid nu zeggen, dat Hij al de aanspraken zal vervullen, die Israel, krachtens deze verbintenis der genade, op Hem als Koning kan doen gelden.

De gerechtigheid, waarmede Israel te maken heeft, is niet de gerechtigheid van een vreemden God, die allen voor zich daagt, om te beproeven of ze voor Hem kunnen bestaan; maar het is de gerechtigheid van Jehova, die Zich uit vrije gunst aan Israel heeft verbonden, en hun recht gaf op Zijne hulp en bijstand, en daarom Zijne gerechtigheid hierin betoont, dat Hij voor hen in de bres springt en hunne zaken uitricht.

Al heeft dit gericht daarom ook eene donkere keerzijde, doordat het de vijanden van Israel en van Israels Koning verdelgt, in het middelpunt ervan staat Israels verlossing. Het is dezelfde waarheid, die onder de nieuwe bedeeling nog klaarder is geopenbaard, doordat er wordt gezegd, dat het gericht is overgegeven in de hand van Christus en dus staat in het teeken van het genadeverbond.

Natuurlijk deelen hierin niet allen, die naar het vleesch uit Israel zijn. Want het verbond, waarop alles berust, is geestelijk van aard. Zijne zegeningen zijn slechts voor hen, die zich in waarheid houden aan dit verbond huns Gods, door te wandelen in Zijne wegen en in den grond der zaak door het geloof.

Daarom blijft alles waar, wat de profeten spreken van de duisternis en de verschrikking, waarmede de dag des Heeren komt ook tegen alle goddeloozen onder het volk des verbonds, en blijft van kracht Maleachi's dreiging: „wie zal bestaan, als hij verschijnt?" Maar dit kan het heerlijke feit nooit te niet doen, dat voor het ware Israel de gerechtigheid des Heeren de grond van al hun hopen is, en de snijdende waarschuwingen der profeten weerhouden de oprechten niet, zielsverkwikking te zoeken in den Psalmbundel met zijne telkens wederkeerend refrein van de reddende gerechtigheid van Israels God.

Het Jodendom uit de dagen van Christus' komst in het vleesch spreekt niet minder dan het Oude Testament van de gerechtigheid Gods. Bij de Farizeën vormt het zelfs bepaald het middelpunt, waarom heel hunne vroomheid zich beweegt.

Evenzoo treedt in dit Jodendom zoo goed als in het Oude Testament krachtig op den voorgrond de verwachting van het komende gericht. Meer nog dan bij de Farizeën is dit het geval bij de z.g.n. apocalyptische schrijvers, die, veelal in

aansluiting aan Daniel, breed uitgewerkte en door de verbeelding rijk gestoffeerde beschrijvingen geven van het Messiaansche tijdperk en in het algemeen van de toekomende dingen. Het apocryphe geschrift, dat onder den titel van het vierde boek Ezra bekend staat en ook in het aanhangsel onzer Statenvertaling is opgenomen, biedt hiervan een voorbeeld, dat onder ieders bereik is. In deze schilderingen nu wordt doorgaans eene breede plaats ingeruimd aan het gericht. Men spreekt veelvuldig van „den jongsten dag", „het groote gericht", waarin God als Rechter der wereld zal zitten over aardsche en hemelsche machten, of ook de Messias, de Zoon des menschen het gericht oefent over de koningen der aarde en de booze engelen.

In dit alles is het nu echter hoogst merkwaardig, dat de grondgedachte, waarvan men bij dit spreken over de gerechtigheid Gods en over het komende gericht pleegt uit te gaan, eene geheel andere is dan de Oud-testamentische voorstelling, die we boven beschreven. Er valt hier niets minder te constateeren, dan deze ingrijpende verandering, dat het Jodendom de gedachte van Gods reddende gerechtigheid en van het reddende gericht niet meer vermag vast te houden.

Niet overal treedt dit aan het licht. Er is in de Joodsche geschriften dier dagen menige plaats aan te wijzen, die althans van het gericht nog op dezelfde wijze spreekt als Israëls psalmisten en profeten. Dit bewijst echter niet, dat deze Joodsche vroomheid nog wezenlijk op hetzelfde standpunt stond als dezen. Natuurlijk behoeft men niet de mogelijkheid uit te sluiten, dat zich hier en daar ook in deze geschriften nog een overblijfsel van oud-Israels geloof kan hebben uitgesproken. Maar wat de algemeene karakteristiek dezer vroomheid betreft, mag men zich door de gelijkheid der klanken en woorden niet laten misleiden. Vooreerst is in het oog te houden, dat niet alleen het geloof, maar ook de eigengerechtigheid een recht bij God zegt te hebben. En voorts is in het algemeen te bedenken, dat er een orthodoxisme be-

bestaat, dat de oude klanken blijft gebruiken, ook al is het van hun inhoud sinds lang vervreemd.

Dit laatste treedt dan vaak hierdoor aan het licht, dat naast de plaatsen, waar men de oude gedachte schijnt te handhaven, andere staan, waar men deze laat glippen, en er, vaak onbewust, eene geheel andere voor in de plaats schuift.

Dit nu is ook in de beschouwingen van het Jodendom over het gericht zoo duidelijk het geval, dat het hierin openbaar wordt als niet meer levende uit de Oudtestamentische verwachting van het reddende gericht van Israels God.

Vooral het spraakgebruik, dat van de gerechtigheid des Heeren als den grond van Israëls hoop gewaagt, treedt nu geheel op den achtergrond, en in plaats daarvan spreekt men nu van Gods gerechtigheid op eene geheel andere wijze: men beschouwt haar uit dit oogpunt, dat God krachtens Zijne gerechtigheid aan een ieder het zijne geeft en aan allen zonder aanzien des persoon vergeldt naar hunne werken.

Nu is dit op zichzelf zeker eene ware gedachte, en men zou geneigd kunnen zijn, dat het Jodendom hierin niets anders leert dan Paulus, als hij zegt, dat God in den dag des toorns en der openbaring van Zijn rechtvaardig oordeel „een iegelijk vergelden zal naar zijne werken". (Rom. 2 : 6).

Toch ligt tusschen die beide een mijlenverre afstand. Bij Paulus gaat eene uitspraak als deze gepaard met de leer van de gerechtigheid van Christus, die aan de Zijnen toegerekend wordt; daarom blijft voor den apostel de gerechtigheid Gods zich niet „neutraal" stellen tegenover een iegelijk mensch, maar staat ze om Christus' wil aan de zijde van Zijn volk, daarom is ook het geloofsoog des apostels gericht op de kroon der rechtvaardigheid, welke hem de Heere, de rechtvaardige Rechter, in dien dag geven zal (2 Tim. 4 : 8).

In het wezen der zaak diezelve verwachting was het, die door het Oude Testament gewekt en uitgesproken werd in wat daar wordt getuigd van de reddende gerechtigheid van Israels God, wiens recht zich uit genade had gesteld aan de zijde

van het volk Zijns verbonds. En wat nu het Jodendom daartegenover deed, was niet maar het invoeren van een ander spraakgebruik of het vestigen der aandacht op eene andere zijde van Gods gerechtigheid, die toch ook bestond, neen het was geheel iets anders. Het was niets minder dan dit, dat men had opgehouden, God gerechtigheid te zien in het vertroostend licht, waarin de Goddelijke heilsopenbaring haar, krachtens de verbondsgenade, aan Israël had getoond. In de plaats daarvan stelde het Jodendom, althans het Farizeesche, in het middelpunt van het religieuze leven het peinzen over eene om zoo te zeggen „neutrale" gerechtigheid Gods, waarvan niemand eenig goed kan hopen, tenzij hij aan haar strengsten eisch heeft voldaan.

Daarom komt in dit alles uit het geestelijk verval, waartoe het met dit Jodendom was gekomen: men was innerlijk afgegleden van den grondslag der genade, waarop God Israel had gesteld.

Wel sprak men ook nog, zelfs zeer dikwijls, van Gods goedheid, genade, barmhartigheid, waardoor Hij de zonden vergeeft, de vromen helpt en bewaart. Het boetgebed, het voortdurend belijden der zonden en het aanroepen der barmhartigheid Gods was destijds zeer in zwang, en we zullen niet beweren, dat dit nooit is geweest de uiting van een waar geloof, dat bij God verhooring vond.

Alleen, ook deze boetgebeden en dit pleiten op genade kan niets veranderen aan het feit, dat deze Farizeesche vroomheid, in haar geheel beschouwd, niet meer wortelde in een levend geloof in den God des verbonds en der beloften. Immers, terwijl dit aanroepen van Gods barmhartigheid in het Oude Testament gepaard ging met een pleiten op Zijne gerechtigheid, die krachtens het verbond aan de zijde Zijns volks stond — is het thans verbonden met een vreezen voor de gerechtigheid Gods, waaraan niemand genoeg kan doen, en welker eischen den mensch niet tot rust laten komen.

Genade en recht vormen nu eene tegen-

stelling. Het roepen om genade geschiedt in eene vage hoop, dat God — in den meest eigenlijken zin der uitdrukking — „genade voor recht" zal laten gelden; het is de uitvlucht der verlegenheid van hem, die ziet, dat hij met het recht Gods niet klaar kan komen.

Krachtig kan zulk eene hoop op genade dan ook moeilijk zijn. Want de diepste gedachte, die men aangaande God blijft koesteren, is die van den onverbiddelijken Rechter. Zelfs het „verbond", waarvan men den mond nog vol heeft, is men gaan beschouwen als een verdrag, waarin alles door die „neutrale" gerechtigheid wordt beheerscht. Israel is verplicht, de hem opgelegde wet nauwgezet te vervullen, en dan is God verplicht, het loon uit te betalen, naar gelang van den door het volk geleverden wetsarbeid.

Zoo blijft er voor hem, die behouden wil worden, niets over dan te zorgen, dat hij aan den eisch des rechts voldoe, misschien — maar het is o zulk een klein misschien — zal dan Gods barmhartigheid aanvullen, wat men tegenover Zijne gerechtigheid te kort schiet.

De Christelijke Gereformeerde Kerk in Amerika

door

Dr G. KEIZER.

De Christelijke Gereformeerde Kerk, zestig jaren van strijd en zegen, door Dr Henry Beets.

Dit jongste werk van den onder ons reeds zoo algemeen bekenden auteur, dien we op de Synodes van Amsterdam in 1905 en van Zwolle in 1911 als afgevaardigde van de Chr. Geref. Kerk uit Amerika in ons midden hebben gehoord en van zoo sympathieke zijde leeren kennen, zal niet weinig bijdragen om zijn naam als kerkhistoricus, die reeds een goeden klank had, door zijn redacteurschap van „*the Banner*", nog verhoogd door zijn auteurschap van het artikel, dat in het „Gedenkboek van het vijftig-jarig jubileum der Christelijke Gereformeerde Kerk, 1857—1907" verscheen over het ontstaan en de periode van strijd dezer kerk, en nog nader bekend is geworden door den tweeden druk van zijn „Triumfen van het Kruis" in 1914 verschenen met een voorwoord van Prof. Dr H. Bavinck en met medewerking van onzen zendingsman Ds H. Dijkstra, bij den heer J. H. Kok te Kampen, voor goed te vestigen. Ik acht dit geschiedwerk van zoo hoog belang, dat het mij gewenscht voorkomt daaraan liever een afzonderlijk artikel te wijden dan eene min of meer breede boekbespreking. Daarbij komt nog, dat wij een tekort ten opzichte van deze zuster- of liever dochter-kerk hebben in te halen. Van de zijde van onze stamverwante broeders is wel eens geklaagd over eene stiefmoederlijke behandeling, hunne kerk aangedaan door de Synodes van de toenmalige Chr. Geref. Kerk alhier, § 5, blz. 136, en wel is later daarin een verandering ten goede gekomen door omstandigheden,

in het vervolg door mij nog te noemen, maar toch meende Dr A. Kuyper in zijn *Varia Americana* onder het hoofd „Onze stamgenooten in Amerika" in eene doorgaande philippica ons eene koelheid tegenover die stamverwanten te kunnen verwijten welke beschamend afsteekt bij de trouwe gehechtheid van het oudere en jongere geslacht onzer kolonisten, al erkent hij dat in de Gereformeerde kringen nog altoos wel een zekere matige belangstelling voortleefde, vooral in de nieuwe stichtingen van belangrijke Hollandsche kringen, zoo in Michigan als in Iowa, zoo in Illinois als in Ohio, in Wisconsin als Minnesota, in Kansas, Dakota en Nebraska en zelfs tot in New-Jersey toe. En al meen ik, dat Kuyper bij deze klacht niet geheel van overdrijving is vrij te pleiten, zeker is dat ons groot publiek weinig weet van de beteekenis waartoe onze Hollandsche koloniën in die verre streken allengs gekomen zijn. Vooral in liberale en vrijzinnige kringen is dit tekort aan kennis en sympathie bizonder groot; daarvoor bestaat een zeer natuurlijke oorzaak; een groot deel dier kolonisten toch wordt gevormd door de nakomelingen van ballingen, die om der religie wil zijn uitgeweken naar een vrij land; vrome, trouwe, stoere mannen en vrouwen, maar die het vaderland feitelijk uitwierp door, om der religie wil, hun het leven hier ondragelijk te maken. Kuyper zegt daarvan zoo kort en krachtig in genoemd boekje: maar het feit, dat de toenmalige vervolging met onze beste traditiën brak, en op het historie-blad een onuitwischbare vlek voor land en volk blijft, naar de gemeene overtuiging van alle partijen, neemt niet weg, dat toentertijd de Regeering van het land er last en bevel toegaf; dat liberalen en conservatieven dit kwellen van „de fijnen" loofden; dat schier heel de pers deze vervolging toejuichte en bepleitte; dat de machthebbers in de Ned. Herv. Kerk er toe aanzetten; en dat zelfs een man als Thorbecke ze goedsprak (a. w. bl. 66.).

Een ongezocht bewijs hoe weinig men in die kringen, zelfs nu nog, op de hoogte is van de sterkte waartoe de

nakomelingen van die „voortrekkers" zijn geraakt, viel mij dezer dagen in handen. Onder het „Kerknieuws" in de „*N. Rott. Ct.*" van Donderdag 3 April 1919, Avondblad B., wordt door den correspondent te New-York d.d. 28 Febr. iets medegedeeld omtrent de inrichting van de kerkdiensten der Methodisten, Episcopalen, Baptisten, van de zooveel minder veramerikaanschte Presbyterianen, Nederduitsch Hervormden, Hoogduitsch Evangelischen, Unitariërs en Lutherschen. Tevergeefs zoekt men bij deze optelling naar de Chr. Gereformeerden, die in aantal de Nederduitsch Hervormden (ik meen, dat het Dutch offlcieel niet meer voor dien naam staat) steeds meer op zijde komen en in ieder geval de Unitariërs in aantal overtreffen. De correspondent spreekt niet van het bijwonen van kerkdiensten in New-York, maar in het algemeen van voor het eerst in Amerika zijnde . . .

Opmerkelijk is het bovendien, dat onder de tabel van het aantal lidmaten van de talrijkste gezindten, waaronder wel voorkomen de Christianscientisten en Unitariers, naar den scenses uitgegeven in 1914, weer niet geteld worden de Chr. Gereformeerden, waarvan reeds vóór 1914 het ledental ruim 80.000 bedroeg, tot welk getal o.a. Unitariers en Christianscientisten niet reikten.

Hier zal geen opzet in het spel zijn. De tijd van het kleinzielig negeeren der „Afgescheidenen" is voorbij; maar hier werkt weer na de fout van ons Nederlandsche volk, die Kuyper in zijn „Varia Americana" zoo terecht hekelt, en waaraan vooral ten opzichte van de nakomelingen van de „ballingen", slachtoffers van het onverdraagzame liberale Nederland der vorige eeuw, de vrijzinnige kringen het meest schuldig gaan. Redenen voor ons te over om nu wij aan de hand van den bekwamen Henry Beets een zoo breed opgezet, zoo degelijk gedocumenteerd en zoo keurig uitgevoerd werk over de Chr. Geref. Kerk in Noord-Amerika hebben, dit werk nader in onze kringen bekend te maken door een ietwat breeder artikel dan gewoonlijk bij de boekbespreking wordt gewijd aan een ons toegezonden werk.

Nog deel ik mede, dat de auteur mij in een particulier schrijven o.a. berichtte, dat het werk tegen 1 dollar per exemplaar bij de Grand Rapids Printing Co. is te bekomen, een prijs, die mij voor een boek van zoo grooten omvang, 439 blz. op prachtig papier gedrukt en met talrijke portretten en afbeeldingen verlucht, zoo gering voorkomt, dat ik aan de juistheid dier prijsopgave zou twijfelen, stond zij niet zoo duidelijk getypt in den brief. Mij dunkt hier is wat te verdienen voor een ijverig colporteur in ons land, en mocht zich iemand willen aanbieden om dit werk aan te pakken, dan mag hij voor zichzelf de aangename gedachte koesteren daarmede nog eer den koopers een dienst te bewijzen dan den verkoopers. Doch dan moet zulk een de kerkelijke kaart van ons land kennen en hij moet eenigszins op de hoogte zijn van de landverhuizing uit de Gereformeerde kringen. Daar zullen nog vele familiën zijn in onze kerken, die vele dier voortrekkers van vroeger en later jaren hebben gekend, wier zoons daarna in het nieuwe vaderland mannen van naam zijn geworden en wier portretten ze in dit boek zullen vinden, en dan: hoevele predikanten zullen ze ontmoeten in dit boek, die zij zelf of die hunne ouders hebben gekend en zoo vaak genoemd, waarvan zij nu kunnen lezen en wier beeltenis hier is gereproduceerd. Het was mij wonder te moede onder de vele minder en meer waardevolle documenten van mijn tamelijk rijk familie-archief brieven aan te treffen van de voormannen die ge telkens ontmoet in deze gedetailleerde geschiedenis, van *Hulst, Klijn, D. J. v. d. Werp* en *Willem Hendrik Frieling*, van welken laatsten een levensschets „met 't welgelijkend beeld" is verschenen als overdruk uit „de Gereformeerde Amerikaan" in 1902, van de hand van onzen auteur. Daar komt nog iets bij: ieder die dit boek koopt, krijgt daardoor tevens eene beschrijving van de geboorte-geschiedenis der Christel. Afgescheiden-Gereformeerde kerk in ons vaderland in zijn hand, beter en beknopter dan wij er eene bezitten. Hoofdstuk I handelt onder het pakkend opschrift: De kerk, die ons tot Moeder was, met den zoo

wel gekozen tekst als motto: aanschouwt den Rotssteen waar gijlieden uitgehouwen zijt en de holligheid des Bornputs waar gij uitgegraven zijt. (Jes. 51 : 1.) in 6 §§ en 50 blz. over de Afscheiding; het volk waaronder zij plaats greep; de mannen in Bentheim, Oost-Friesland en Nederland; wie hare leiders en woordvoeders waren; de bespringing van buiten; den strijd van binnen, en de vastheid in beginsel. Het is door den auteur zeer juist gezien dat het tot recht verstand van de latere geschiedenis zijner kerk noodig is, eerst een kort overzicht te leveren van de onderscheidene richtingen, die zich in de eerste jaren van de Afscheiding in den boezem der vrijgemaakte kerk openbaarden, en van de twisten over onderscheidene ondergeschikte zaken die haar heftig beroerden en die aan prof. Bouwman den juisten titel: De Crisis der Jeugd, inspireerden. Ook geeft het blijk van een juiste kennis der godsdienstige en kerkelijke toestanden van ons land in het begin der vorige eeuw, en van de mentaliteit der kringen waarin de Afscheiding wortel schoot. In §2 wordt onder het hoofd: het volk waaronder de Afscheiding post vatte, een beknopt overzicht gegeven van de godgeleerden en schrijvers die zeer geliefd en goed bekend waren bij het eenvoudige vrome volk, en met welker lectuur zij zich stichtten, toen het wel leek dat de meerderheid der predikanten in de kerk eer steenen dan brood gaf. Zeer terecht laat Dr Beets dan ook in dit deel het Reveil geheel terzijde liggen, waarvan naar mijn oordeel in het schoone werk van J. C. Rullmann over de Afscheiding, als inleiding op de reformatie van '34, een onevenredig breedvoerige beschrijving wordt gegeven, en waarvan de betrekking met en de invloed op de Afscheiding stellig veel te sterk op den voorgrond wordt geschoven door het uitnemendste en schoonste werk dat wij tot nog toe bezitten over de geschiedenis der Afscheiding, ik bedoel de levensbeschrijving van wijlen Prof. A. Brummelkamp, hoogleeraar aan de Theologische School te Kampen, door zijn jongsten zoon A. Brummelkamp, Kampen, J. H. Kok, 1910. Het was, zoo lezen wij, „onder het waarlijk vroom volk,

terend op de oude schrijvers, als hunne zielespijs, dat de Afscheiding van 1834 veld won, menschen wier ziel walgde van de lichte kost door verreweg de meesten der predikers opgedischt in de heerschende Kerken van Bentheim, Oost-Friesland en Nederland en die daarom op verschillende plaatsen samen kwamen in konventikelen, dat is, onderlinge godsdienstige samenkomsten, vaak door z.g. oefenaars geleid." Hierin ligt ook het kenmerkend onderscheid tusschen de actie van '34 en '86. Toen ging het niet om kerkrechtelijke kwesties maar om de vraag naar spijs voor de ziel, om te kunnen leven, eerst daarna kwam de vraag naar de ordelijke regeling van het gewekte en versterkte leven; daarom ook breidde zich de Afscheiding juist in die gewesten uit, waar onder het vrome volk de heugenis nog leefde aan betere tijden, of ook waar de „liberale predikanten" der gemeente niet boden waarnaar zij hongerde en dorstte. Zoo is het te verklaren dat, om maar één voorbeeld te noemen, de Afscheiding geen voortgang maakte op de „Veluwe-zoom", terwijl juist daar de doleantie het eerst en zoo krachtig baanbrak. Immers de eerste Afgescheidenen lieten nog gaarne op hunne kansels preeken den vermaarden Callenbach van Nijkerk, Gezelle Meerburgs zwager.

In hoofdstuk II maken wij o.a. bij vernieuwing kennis met de pioniers en het hoofdmotief voor hun trek. Ik schrijf „bij vernieuwing" omdat het hier een onderwerp geldt waarover reeds een tamelijk uitgebreide litteratuur bestaat. De volledigste en schoonste beschrijving van de aanleiding tot, de bezwaren tegen, de ontzaggelijke moeite verduurd bij de landverhuizing tusschen de veertiger en vijftiger jaren, wordt gevonden in het door mij reeds genoemde, helaas veel te weinig gekocht en gelezen werk van Brummelkamp, bladz. 200—274: Bemoeiingen met de landverhuizing naar Amerika. Voeg daarbij nu nog de levensbeschrijvingen van Van Raalte, geleverd door Rev. Henry E. Dosker, Levenschets van Dr A. C. van Raalte, Nijkerk 1893, waarbij de auteur

ruimschoots geput heeft uit de korte schets, door prof. Brummelkamp gegeven in Zalsman's Jaarboekje van 1878; benevens de beide werkjes uit de serie „Een schat in aarden vaten" over Van Raalte en H. P. Scholte, door J. A. Wormser, die evenwel niet uitmunten door nauwkeurigheid, maar toch, zij het al niet in vele opzichten nieuw, een goed overzicht geven van het veel bewogen leven dezer vaderen der Scheiding. Ook is er nog een zeer waardevolle bijdrage tot de oudere geschiedenis dezer volksplantingen ten Westen van de meren, van de bekwame hand van den Remonstrantschen predikant Dr Cohen Stuart die in 1875 de koloniën bezocht, toen hij op eene vereerende uitnoodiging ter bijwoning in Oct. 1873 van de vergadering der Evangelische Alliantie te New-York, naar de nieuwe wereld was gereisd.*) Dr Beets vestigt de aandacht nadrukkelijk op het hoofdmotief der eerste landverhuizing door het met cursieve letters te drukken. Dit motief nu was om hier in de nieuwe wereld *naar 't Woord Gods te leven met vrijheid van godsdienst, om het kroost op te voeden naar het Woord en om tot zegen te zijn voor 't Rijk Gods.* Mannen met zulk een hoog en heerlijk doel voor oogen konden al de moeiten en bezwaren, in die dagen aan de landverhuizing verbonden, geduldig dragen, en ook dat hun bedoelen en streven op alle manier werd miskend, ook de zwaarste aller beproevingen toen de zware hand Gods op hen was en heel de kolonie dreigde te zullen uitsterven door moorddadige ziekten. Hun vertrouwen op God is niet beschaamd maar heerlijk bekroond geworden. Tegen dit tweede hoofdstuk heb ik maar één bezwaar en wel tegen het versje dat als motto aan het hoofd staat. Ik

---

*) Zes maanden in Amerika, twee deelen. Haarlem 1875.

Mede was toen uitgenoodigd prof. J. J. van Oosterzee, die, hoe gaarne hij ook zoude zijn gegaan, terwijl hij het verlof tot eene buitengewone afwezigheid al had verkregen, toch zijn plan verzaakte door het bezwaar van zijn gebrekkige Engelsche taalkennis. Ontleend aan Mijn Levensboek, blz. 158. 159. Vergelijk ook nog Rev. Nich. H. Dosker, De Hollandsche Gereformeerde Kerk in Amerika, XXV De leider der beweging.

weet niet van welk jaar deze woorden van A. Winkler Prins dateeren, maar wel dat in de jaren der eerste volksverhuizing hier en in Duitschland maar zeer weinige menschen alzoo dachten over Europa en over de verhuizing naar Amerika.

Het versje luidt:

„Vaarwel, voor eeuwig wel, vergrijsd Europa.
Ik groet voor 't laatst uw wijkende westerkust,
Mij draagt de ontstuime zee naar 't land der hope,
Naar 't land waarop der vrijheid zegen rust".

Nu wil ik niet beweren dat dit niet gegrepen is uit de ziel der landverhuizers, ik maak ook niet zoozeer kritiek op de plaatsing daarvan aan het hoofd van dit deel, alleen maar wil ik er op wijzen dat de landverhuizing maar weinigen zoo iets ideaals scheen. Laat ik onder deze versregeltjes een paar andere mogen zetten, die met instemming worden aangehaald door niemand minder dan door den rijkbegaafden Utrechtschen Remonstrantschen predikant Dr. Abr. M. des Amorie van der Hoeven Jr. juist in het jaarvoorafgaande aan dat van den trek naar het Westen in 1845 en wel in zijn *Herinneringen van mijne Academiereis in 1843*

„Bleibet im Lande, und nähret euch redlich!
— — — — — — — —
Meinet ihr, draussen sei's besser auf Erde?
Ueberall ist es auf Erden jetzt schlimm.
Nicht an dem Land, dass es besser soll werden,
Liegt es, am Menschen, es liegt nur an ihm".

In den omnibus van Kassel naar Göttingen zat tegenover den Academiereiziger een familie uit den burgerstand, man, vrouw en zuigeling. Hij bemerkte al spoedig dat deze familie met nog eene andere uit Zuid-Duitschland naar Hamburg reisde, om zich daar in te schepen naar Amerika. Landver-

huizers! Nu vermenigvuldigen zich de gedachten in dezen jongen geleerde, die werkelijk niet tegen de vele bezwaren verbonden aan het toemalig reizen opzag, maar die toch te doen had met landverhuizers en aldus mediteerde: zelfvertrouwen en Godvertrouwen genoeg, om zich aan de luimen van den oceaan en aan de herbergzaamheid van vreemden te wagen; geen moed en geen geloof, om het op de hun aangewezen plek te harden! Arme ballingen, zoo zou hij hun willen toeroepen: Bleibet im Lande! Gij kunt er in de gemoedsstemming waarin ik merk dat gij gaat en elkander helpt niet ongelukkig wezen, niet verlaten blijven — God geleide U, arme ballingen, die u zelf verbant, en doe u vinden wat gij zoekt, of iets beters dan gij zoekt. Hij had het u hier willen geven, gij wilt het langs verren omweg halen. — Zoo dacht Des Amorie van der Hoeven, en dit naar aanleiding van de ontmoeting met twee gezinnen die naar Amerika trokken. Hij noemde ze inconsequent „*ballingen*". Hij vertelt ons in ieder geval niet, dat zij om den wille van de religie en de vrijheid daarvan wegtrokken. Evenwel dezulken waren er in ditzelfde Duitschland; zulken waren er bij honderdtallen in het vaderland van den jongen doctor. Arme „ballingen" die mede om vrijheid van godsdienst te kunnen genieten alle de gevaren wilden trotseeren ter oorzake waarvan Van der Hoeven deze medereizigers beklaagde. De trekkers van '46 verbanden zich zelf niet, zij konden hier niet vinden wat zij langs verren omweg gingen halen. De Remonstrantsche geleerde kende naar alle waarschijnlijkheid de Afgescheidenen uit die jaren niet, noch hunnen toestand. In het door mij genoemde werk spreekt hij herhaaldelijk over allerlei richtingen en toestanden op kerkelijk gebied uit die jaren, hij noemde streng rechtzinnig, de aan hem blijkbaar zoo sympathieke Groninger school, maar nimmer de Afgescheidenen; zoo wist hij dan waarschijnlijk ook niet van hun landverhuizing en nog minder van de motieven, die hen bewogen, en allerminst van het heilig motief boven genoemd. Daar waren anderen die daarvan wel wisten, gelijk ons blijken

kan uit een geschriftje, getiteld: Over volksverhuizingen in het algemeen, en over die naar Noord-Amerika in het bijzonder; een ernstig woord aan alle vrienden des vaderlands, bijzonder in betrekking tot het geschrift van de heeren Brummelkamp en Van Raalte, Amsterdam, D. H. Fikkert 1846. De anonieme schrijver erkent dat het boekje van Brummelkamp en Van Raalte grooten bijval schijnt te vinden, want de vierde druk werd reeds aangekondigd. Bij het lezen van de brochure is hem al aanstonds duidelijk geworden, dat een der voornaamste redenen, waarom beide mannen zóó sterk en zóó onbedacht op eene volksverhuizing aandringen, vooral gelegen is in de steeds toenemende bewustheid, dat hunne gemeenten op den duur niet in staat zijn, in eigene behoeften te voorzien en dat vroeg of laat een Terugkeer in de gevestigde Hervormde Kerk zou moeten plaats vinden. *) Dubbel welkom, zoo besluit deze zich schuilhoudende schrijver, moest hun daarom de weg naar Noord-Amerika zijn. Groen oordeelde anders over de hier bestreden brochure; toen Da Costa aan hem schreef: „Laast gij reeds de allerbelangrijkste brochure van Brummelkomp en Van Raalte? zij trof mij diep en moet in elk geval een der onderwerpen onzer samenspreking zijn" teekende hij hierbij later in een noot aan: „Een geschrift, ook voor den

*) Ik spatieer, 't Is maar goed dat de schrijver zijn naam verzwijgt, hoewel het hem teekent in zijn lafheid, daar hij nog al ernstige beschuldigingen inbrengt tegen de auteurs van het boekje, op het titelblad door hem genoemd. Hij behoorde zeker tot dat deugd lievend slag van lieden dat zich razend maakte op menschen die met Da Costa en Bilderdijk bezwaar maakten tegen den tijdgeest. Hij insinueert aan het adres van de beide Afgescheiden leeraars: „Bij al hun voorgeven van diepen eerbied voor Wet en Overheid blijven zij evenwel volhouden in hunne afkeuring van de bestaande inrichting der Hervormde kerk en van het openbaar onderwijs": a. w. blz. 18, 19. Bedekte beschuldiging van revolutionair verzet! De kerkelijke overzichtschrijver van de N. R. C, is de anonieme achterkleinzoon van dezen auteur; ook die insinueert nog al eens over het revolutionair bedrijf van '86.

aanstaanden historieschrijver, bij uitnemendheid merkwaardig, als toetssteen van Nederlandsch-liberale-vrijheidszin". In hetzelfde jaar verscheen er zoo waar een leerrede in druk tegen de landverhuizing, onder den titel: Landverhuizing, leerrede over Genesis XI: 8a, door G. W. Pape, Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, en predikant te Heusden, te Heusden bij A. F. G. de Pinéda, 1846. De geridderde eerwaarde, verzwijgt zijn beteekenisvollen naam niet, en vertelt in een voorbericht wat hem tot spreken en schrijven bewoog. Ook in zijn omgeving openbaarde zich die ongelukkige zucht tot landverhuizing, maar bijna uitsluitend onder de Afgescheidenen, die daartoe een besliste neiging betoonen en daar er hier en daar ook sommige Hervormden worden gevonden, die er toe overhellen en men hem deswege meermalen zijne gedachten en raad had gevraagd, achtte hij het niet ongepast, de landverhuizing uit een bepaald oogpunt te beschouwen. Daartoe hield hij de bovengenoemde leerrede en hoopte door de uitgave derzelve, dat zij ook in ruimeren kring doelmatig mocht werken! Zijn tekst luidt „alzoo verstrooide ze de HEER van daar over de gansche aarde". Ter kenschetsing van den geest, die in deze preek aan het woord is, doe ik enkele aanhalingen, misschien dat gij dan zelf wel kunt bepalen de familie-betrekkingen van dezen prediker. Als tweede punt van het 2de deel zijner rede wil hij in de landverhuizing gadeslaan de vrije werking van menschelijke meeningen en driften. Hij beweert, het voorwendsel van sommigen die voorgeven uit gemis van vrije Godsdienstoefening gedwongen te worden, den vaderlandschen bodem te ruimen, ter hunner verantwoording te laten. Terloops blijkt ook dat de geridderde prediker veel op heeft met de koepokinenting, blz. 20; in het derde deel schijnt ZEw. vergeten te hebben dat hij het beklag over „godsdienstdruk en vervolging" voor de verantwoording der klagers gelaten heeft in deel twee, want nu zegt hij: „laat ons het hun openleggen, dat

het gene men in Nederland van godsdienstige onverdraagzaamheid spreekt, slechts uit de lucht gegrepen is, en loutere verzinsels zijn van zulken, die zelven gaarne eene geestelijke dwingelandij zouden willen invoeren". Mochten zijn hoorders menschen ontmoeten die besloten hebben heen te trekken, „dat zij zich dan beijveren hun te doen gevoelen niet zonder God hun tocht te ondernemen; dat zij hun ernstig onder het oog brengen dat dit niet wil zeggen, het vaderland te verlaten door blinden godsdienstijver, of door zekere dweepzieke gevoelens daartoe aangespoord". Uit een paar aanhalingen van dergelijken inhoud blijkt wel, dat ook Ds. Pape, in de Afgescheidenen blinde godsdienstijveraars, dweepers [1]) en geestelijke dwingelanden zag; „pasmunt hier niet meer gangbaar", maar die men ook nog niet met vrede kon laten trekken. Uit een en ander kan ons blijken dat de voortrekkers, bij al de bezwaren, voor hen verbonden aan de verhuizing naar het verre Westen, ook nog de taak hadden om een algemeen heerschend vooroordeel tegen de landverhuizing te overwinnen. Van hoogerhand vonden zij eer tegen- dan medewerking; hun doen werd aangemerkt als een onvaderlandlievende daad, geboren uit onedele motieven; daarom is het zoo teer gevoeld van

[1]) Ds. Pape en de anonieme pamflettist waren typen van de toen heerschende denkrichting, die zich zoo diep voelde gewond door Da Costa's „bezwaren" en zoo verbitterd was op de Afgescheidenen en o.a. tot uiting kwam in een boekje getiteld: *De Dweper*, een woord aan allen die de waarheid liefhebben, door M. F. Laurman, pred. te Oosterlittens, Franeker, G. Ypma, 1833 Ja tot zelfs in Zuid-Afrika moest de kenschetsing van de Afgescheidenen als dweepers nog dienst doen, toen onder de mannen van Potgieter, die steeds verder van de Kaap trekken om te ontkomen aan den Engelschen invloed in Zuid-Afrika, een sterk verlangen zich openbaarde naar geestelijke hulp uit onze Afgescheiden kringen. Een zekere heer C. Hiddingh werd in 1855 door de Amsterdamsche geestelijke commissie naar Transvaal gezonden; in eene vergadering te Rustenburg, beweerde deze mijnheer, dat hoewel hij zich niet geheel thuis bevond op het kerkelijk gebied, hij ze toch moest waarschuwen tegen de invoering van *dweeperijen*, waaraan het gros der Afgescheidenen zich in Nederland schuldig maakt. Gedenkboek blz. 24.

Dr Beets dat hij de aandacht vestigt op het edel motief dat hen mede bewoog om te trekken. Daarbij is het zeer juist gezien dat hij kort wijst op het karakter dier mannen en op hun speciale kerkelijke richting, daar onder de kolonisten sterk nagistte het verschil in richting, dat zich vooral in de eerste jaren na de Scheiding en vóór de stichting van de Theol. School te Kampen deed gevoelen tusschen de onderscheidene provincies en de mannen die daarin de leiding hadden. Zonder dat in het oog te houden zullen wij ons geen zuiver oordeel kunnen vormen over hetgeen nu verder wordt medegedeeld in hoofdstuk III, IV, V en VI.

De inhoud dezer vier hoofdstukken is gedeeltelijk ontleend aan hetgeen Dr Beets heeft geleverd in het gedenkboek, in 1907 uitgegeven te Grand Rapids onder het hoofd: De Christ. Geref. Kerk in hare worstelperiode. Aan die eigenlijke worstelperiode gaan nog twee feiten vooraf, die van het hoogste belang zijn. Deze vier hoofdstukken vormen het belangrijkste deel van heel het werk. De inhoud daarvan dient ook in onze kringen nauwkeurig gelezen, gewikt en gewogen en aan de feiten getoetst te worden. Bij de behandeling van deze stof is ook geput uit en wordt verwezen naar de Acten der Synodes van de Chr. Afgescheiden en daarna Christ. Geref. kerk. Zonder haar te kennen, kunnen wij de houding onzer vaderen tegenover de afgevaardigden van de Amerikaansche kerken niet begrijpen. Misschien zal door de nauwkeurige kennisname van wat in deze hoofdstukken beknopt maar rijk gedocumenteerd is weergegeven, verstaan worden hoe het kwam dat in de door mij gesignaleerde houding der vaderen eene verandering ten gunste van de Chr. Geref. Kerk valt op te merken, maar ook hoe klaarblijkelijk de kerken der „Doleantie" zich meer voelden aangetrokken tot de Dutch Reformed Church, en hoe sinds de vereeniging dier kerken alhier wij ook ten opzichte van de liefde en sympathie tegenover deze beide kerken van Nederlandschen oorsprong zijn „samengesmolten".

Hoofdstuk III nu beschrijft ons hoe de gemeenten der nederzetting in Michigan er toe kwamen om zich aan te sluiten bij de Geref. Kerk in Amerika. Daarbij wordt ten slotte alle aandacht gevraagd voor de gespatiëerd gedrukte woorden: „ik (Dr Wyckoff) stelde hen voor dat zij de meest mogelijke vrijheid hadden om, wanneer zij te eenigertijde eene kerkelijke verbintenis bevonden te strijden met hunnen godsdienstigen bloei of geest, ons een broederlijk vaarwel te wenschen. en weder op zich zelven te gaan". Dr Beets beweert vervolgens, op grond van het feit dat er geen enkel bewijs is dat één der deputaten wettig door zijn kerkeraad was gedeputeerd om alzoo (als geschied was) met Dr Wyckoff te onderhandelen, dat de vereenigingsactie, voor zoover die in Michigan plaats greep, *onkerkrechtelijk* was. Dra werd dan ook de terugkeer die in 1857 zou volgen, voorbereid, gelijk beschreven is in hoofdstuk IV; de wortelen dezer beweging worden gezocht in het onderscheid in aard en geestesrichting tusschen de landverhuizers en in het daaruit geboren verschil in kerkelijke richting, maar niet minder in de nadere kennismaking met de Dutch Reformed Church, waarbij bleek dat vele van hare gewoonten enz. de landverhuizers geheel vreemd waren, zoodat de vraag steeds dringender werd: waarom kunnen wij niet één lichaam zijn met de Afgescheiden Kerk in Nederland? Zoo kwam het dan reeds den 7den April 1857 te Graafschap tot Afscheiding, waarvan op dien datum kennis werd gegeven, met redenen omkleed, aan de Classis die den volgenden dag te Zeeland zoude worden gehouden. Acht April 1857 is alzoo de geboorte-dag van wat thans de Chr. Geref. Kerk in Noord-Amerika heet. In het hoofdstuk dat nu volgt, wordt getracht om met feiten te bewijzen dat aan deze geboorte niet de smet van onechtheid kan worden aangewreven. Integendeel, in een kapittel van apologetische strekking wordt betoogd dat de oorsprong der Chr. Geref kerk

wettig is, de terugkeer van 1857 zelfs plichtmatig voor God en de menschen en haar zelfstandig, optreden nog steeds meer door de historie wordt gerechtvaardigd. Prof. Bouwman meent in zijn zeer interressant boek: Amerika, schetsen en herinneringen, dat het besluit der vereeniging met de Hollandsche Gereformeerde kerk, waarbij kerkrechtelijk niet juist in den vorm was gehandeld, toch daarom nog niet onwettig mag worden genoemd, wijl het later door de gemeenten is goedgekeurd, hoewel ZHG. eenige regels verder toegeeft dat de wettigheid van deze vereeniging aan rechtmatige bedenking onderhevig is, blz. 136, 137. Doch zonder eenige restrictie geeft de Kamper hoogleeraar toe, dat de scheiding van 1857 gewettigd was en door de historie is gerechtvaardigd, blz. 155. Deze besliste uitspraak zal zeker het broederhart in Amerika goeddoen. Zij zijn in dat opzicht door ons niet verwend geworden. In zijn Varia Americana schreef o.a. Dr Kuyper: „het is dan ook aan de Dutch Reformed Church, dat Van Raalte zich in 1848 met zijn eerste kolonie aansloot, en niet diep genoeg kan het betreurd worden, dat later allerlei geschil over de Vrijmetselarij en kerkelijke tucht, tot het oprichten van een tweede kerkengroep, naast en tegenover de Dutch Reformed aanleiding gaf. We laten het kerkelijk geding hier uiteraard rusten, en bezien de zaak thans alleen uit een nationaal oogpunt; en dan lijdt het geen twijfel of niets heeft op zoo ernstige wijze als juist deze scheuring de positie van het Nederlandsche element in Amerika verzwakt". a. w. blz. 79, 80. Men leze hoofdstuk V, en oordeele zelf wat van deze bewering aan zij, en erkenne dat Dr Beets aan beslistheid in zijn oordeel een groote mildheid paart.

Een zeer duidelijk voorbeeld dat niet ieder Nederlander die Amerika bezoekt en bijname de nederzettingen van Nederlandschen stam, door dat feit reeds in staat zoude zijn om met kennis van zaken en billijkheid te oordeelen over de kerkelijke verhoudingen onder de landverhuizers en hunne

nakomelingen, vinden wij in hoofdstuk IV van een boekje, geschreven ter herinnering aan zijn reis in 1881 naar de „nieuwe wereld" door C. de Smit, landbouwer en wethouder te Wissekerke en uitgegeven bij H. Bulens, Winterswijk. Toch kan juist het onsamenhangend en weinig pakkend geschrijf in het hoofdstuk over de kerkelijke en godsdienstige toestanden van de nederzeftingen, door den schrijver bezocht, ons een kijk geven op het kerkelijk leven, die wel een andere is, dan de auteur bedoelde, maar naar alle waarschijnlijkheid een meer juiste, en pleit voor het plichtmatige en gerechtvaardigde van de actie van 1857. De goede wethouder, die zonder dat we te kort willen doen aan 's mans capaciteiten en gaven van opmerking, verraadt theologisch niet erg geschoold te zijn en die ook nimmer onderscheid maakt tusschen de Dutch Reformed en Chr. Reformed, maar die beide groepen onder één verzamelnaam „Hollandsche Gereformeerden" noemt, beweert dat er geen kerkgenootschap zoo verdeeld is als dat der Gereformeerden; op de vraag wat daarvan de oorzaak is, kan hij naar zijn bescheiden meening niets anders antwoorden dan dat de eenzijdige opvatting van het Calvinisme een der groote oorzaken is van al de onderlinge verdeeldheden.... dat ook andere kerkgenootschappen in hare belijdenis verdacht doet voorkomen"[1]). Wat blijkt ons nu uit het onsamenhangend en onduidelijk geschrijf van dezen landbouwer? Dat er onder de Hollandsche Gereformeerden verdeeldheid is; dat één groep, door hem een ander kerkgenootschap genoemd, waarmede naar mijne gissing de Dutch Reformed wordt bedoeld, om hare belijdenis verdacht wordt en dat de schuld ligt aan de Calvinistische gezindheid van die groep, die stellig de Chr. Gereformeerden vormen. Onze boer heeft dus opgemerkt dat de eene groep heel wat rekkelijker was dan de andere, welke wij de preciesen zouden kunnen noemen, en deze preciesen nu hebben volgens zijne meening de verdeeldheid veroorzaakt. De niet-theologische

1). Naar Amerika? door C. de Smit blz. 58-71. 62. Vgl. voor Kuypers gezindheid jegens de Ref. Church, Acta Syn. Middelburg 1896, art. 69.

en weinig geschoolde scribent heeft in zijn reisverhaal alzoo een niet door hem bedoelden steun gegeven in den jare 1881 aan Dr Beets' betoog, door dezen geleverd in het „Gedenkboek" en in hoofdstuk V van zijn geschiedwerk ten bewijze van de wettigheid, het plichtmatige en door de historie gerechtvaardigde van de „terugkeer", mede uit oorzaak dat de Dutch Reformed in zijn oog was eene „afwijkende" kerk.

Aan het hoofd van het volgende hoofdstuk staan eenige dichtregelen van Jacob van Maerlant, die teekenend zijn voor de periode der kerk welke nu wordt beschreven. „Dits der heiligher kerken claghen van den jammerliken slaghen die de meneghe op hare slaet". We zijn genaderd tot de beschrijving van de worstelperiode der jonge kerk. Ook om een naam heeft zij geworsteld. Eerst heette zij Hollandsche Gereformeerde Kerk, later noemde zij zich de ware Hollandsche Gereformeerde Kerk, daarna weer nam zij den naam aan van Hollandsche Chr. Geref. Kerk en eerst na '90 ontving zij den naam, dien zij ook nu nog draagt, van Chr. Geref. Kerk. Reeds dat gedurig wisselen van naam wijst op haar worstelen. Hoe belangrijk deze periode moge zijn, voor ons is verre het belangrijkste stuk daaruit, dat in § 5 tot opschrift draagt: Verhouding tot de Nederlandsche Kerken en de Reformed Church. Daar is door ons tegenover de Chr. Geref. Kerk o zooveel goed te maken. Beschuldigen wil ik onze kerken en mannen, vanwege de houding die zij hebben aangenomen vanaf '57 tot '96, laat ik maar noemen de Synode van Middelburg als eindpunt, niet, doch verontschuldigen kan ik hen nog veel minder. Er waren toch immers ook toen wel mannen van gezag in haar midden, die anders over de wedergekeerde kerk van '57 spraken en schreven, dan Brummelkamp en diens leerling Donner. Een Van Velzen en met hem Diemer waren minder bevooroordeeld, en van achteren staat nu toch wel vast dat deze laatsten goed zagen; ik wil ook nog prof. Wielenga noemen, die de Chr. Geref. Kerk niet als een scheurkerk beschouwden, om te zwijgen van nog levende voormannen, die

Aan onze Abonné's!

Met ingang van dezen jaargang is de uitgave van het Gereformeerd Theologisch Tijdschrift, in overleg met de Redactie, overgegaan aan onderge[t]eekende.

Door deze overdracht is dit eerste nummer van den 20en jaargang niet op tijd en zal ook het tweede nummer eenige dagen te laat moeten verschijnen. In het vervolg hopen wij echter weder den 15den van elke maand U de aflevering te kunnen doen toekomen.

Hoogachtend,

DRUKKERIJ ORANJE NASSAU

R. K. VAN DEN BERG.

BAARN, Juni 1919.

tot voor korten tijd deze dochterkerk eigenlijk nog met een ietwat schuin oog aanzagen. Is de mogelijkheid van dit feit te verklaren uit menige oorzaak, bij sommigen ook uit deze, dat zij vaak maar al te lichtvaardig oordeelen en napraten bij gebrek aan genoegzaam op de hoogte zijn, en bij anderen uit hun oordeel over de Ned. Herv. Kerk in Nederland, waardoor zij beïnvloed zijn ten opzichte van hunne waardeering der Dutch Reformed, thans kan onkunde niet meer ter verontschuldiging in rekening worden gebracht.

Een „Sonderdruck" van dit hoofdstuk zou zijn groot nut kunnen hebben; ik meen dat onze kerkeraden op de hoogte moeten zijn van de kerkelijke verhoudingen onder onze stamverwanten in Amerika, opdat zij de landverhuizers kunnen voorlichten en met redenen omkleed raden met betrekking tot hunne aansluiting bij eenige kerkelijke gemeenschap in Amerika. Reeds veel te lang heeft de blaam van scheurmakerij gerust op de Chr. Ger. kerk, en dat niet bij den eerste den beste, maar zelfs bij voorgangers, die mannen van invloed zijn. Gelukkig, eene kentering ten goede is in dezen op te merken bij het doorbladeren der Acta vanaf het jaar 1857 tot op heden. Ds H. P. Scholte, naar Amerika vertrokken, was al een heel groot tegenstander van de „Ware Gereformeerde Kerk" en zijn oordeel onverantwoordelijk hard, daarom werd de sympathie, door Prof. van Velzen reeds in 1868 betuigd, door de broederen in Amerika hooggewaardeerd en zij hebben dan ook kunnen merken dat deze sympathie eene sterk groeiende is gebleken; en ik meen te mogen profeteeren dat zij steeds sterker zal ja zulks noodzakelijk moet worden, en dit vooral door de lezing van Beets' prachtig historisch werk en de hier door mij op den voorgrond geplaatste paragraaf.

1) Sinds de Synode van 1857 waren er afgevaardigden der Dutch Ref. of van de Chr. Ref. of van beide kerkengroepen op onze Synodes tegenwoordig. Ik laat hier een lijstje volgen van de blz. of art. waarin van die afvaardiging melding wordt gemaakt.

In 1860 is te Kampen bij S. van Velzen Jr, een boekje verschenen onder den titel: De vereenigde Presbyteriaansche Kerk van Schotland en hare betrekking tot de Chr. Afg. Ger. Kerk van Nederland, door H. de Cock; mij dunkt dat met minstens evenveel recht, en stellig om geen minder belang er een boekje of artikel kan worden geschreven over de Chr. Geref. Kerk van Amerika in hare betrekking tot de Gereformeerde Kerken van Nederland.

(Wordt vervolgd).

Synode van 1857, blz. 65.
„ „ 1860, „ 48.
„ „ 1863, „ 62.
„ „ 1866, „ 11—13; 61—63.
„ „ 1869, „ 42—44.
„ „ 1872, „ 9—10; 65.
„ „ 1875, „ 7; 37; 72.
„ „ 1877, „ 70.
„ „ 1879, „ 13—14; 31—35; 54.
„ „ 1882, „ 19; 46—50; 51—60; 63—70;
„ „ 1885, „ 15—16; 50—56. [77—84: 85.
„ „ 1888, „ 10; 12—15; 32; 75; 85—87.
„ „ 1891, „ 41—106.
„ „ 1893, „ 35; 68.
„ „ 1896, „ 37 (Art. 69).
„ „ 1899, Art. 14; 30; 55.
„ „ 1902, „ 8; 57; 105; bl. 152; 156—161.
„ „ 1905, „ 5; 31; 41; 78.
„ „ 1908, „ 36.
„ „ 1911, „ 38.
Voorloopige Syn. der Nederduitsch Ger. Kerken.
Utrecht 1888, blz. 19—23.
Leeuwarden „ 41,—42.
Amsterdam 1892, Art. 15.

Kroniek.

Vrede? Beginselen, Een „m a n" met een streep eronder.

Zoo is dan eindelijk de lente gekomen, [1]) wel laat, zóó laat dat het bijna scheen alsof zij er tegen opzag, in deze donkere wereld haar intrede te doen, maar nu zij er is. doet zij al haar best, ons de kilte van den lang gerekten wintcr te doen vergeten. Haar gezapige warmte heeft in enkele dagen, uren bijna, de verkleumde natuur omgetooverd in een lusthof van jong en krachtig leven; wij zien cn hooren het groeien en alom is het een Meifeest ven geuren en kleuren.

Mogen wij hierin een zinnebeeld zien en profetie van wat de vrede, als hij komt, straks brengt? A l s hij komt. Helaas, gunstig zijn in deze de vooruitzichten niet. Want zelfs indien het volkomen lamgeslagen Duitschland straks vi coactus de meedoogenlooze voorwaarden teekenen mocht die de overwinnaar het met een hooghartig gebaar heeft voorlgelegd, wil dat nog volstrekt niet zeggen dat een dageraad zal zijn aangebroken waarin de zwaarden worden geslagen tot spaden. Niet ten onrechte is opgemerkt dat dit vredesverdrag der geassocieerden feitelijk den voortduur van den oorlog organiseert en, in zekeren zin, consolideert. Parijs heeft de neutrale wereld wel bitter teleurgesteld. Ongetwijfeld, indien de Centralen zegevierend uit den strijd waren gekomen, dan zou het er voor de overwonnenen niet veel minder bedenkelijk hebben uifgezien. Brest-Litowsk spelde dien aangaande niet veel goeds en was het niet Helfferich die indertijd, ook al om bij zijn volk den moed er in te houden, zeide dat straks de verslagen vijanden het looden gewicht van de miljarden aan oorlogskosten zouden moeten dragen?

Maar velen die nu eenmaal alle schuld op Pruisen laadden en naievelijk meenden dat de volken, tegen dit land verbonden, engelen waren op aarde gedaald uit den hemel van het nobelste idealisme, hebben gejuicht toen het najaar van 1918

1) Deze Kroniek werd reeds enkele weken geleden geschreven. F.

de vernietiging inluidde van het gehate militairisme, dat zoo lang reeds als een nachtmerrie Europa had geplaagd en in onrust gehouden. En vooral één naam was op aller, zelfs op Germaansche lippen: Wilson, de even welsprekende als vurige apostel der moderne humaniteit: de man die aan de uitgeputte volken van Europa den weg wees naar een wereld waarin men geen krijg meer leeren zou, omdat gerechtigheid het cement zou worden van de nieuwe internationale verhoudingen. De twaalf artikelen des geloofs mogen goed zijn voor een kerk die haar invloed op het leven der natiën geheel heeft ingeboet, de veertien punten van den Amerikaanschen idealist zouden nu het credo wezen dat de wereld uit het moeras hielp: een credo, niet zijn kracht zoekend in nuttelooze en ijle ideologieën, maar in de werkelijkheid waarmee het de ellende zou lenigen. Zoo werd met spanning verbeid wat daarginds in de camera obscura van de „getemperde openbaarheid" werd ontwikkeld. Een ieder vroeg, wat wel de boodschap zou zijn die den 7den Mei als een evangelie van den komenden heilstaat de wereld gelukkig ging maken. Maar de 7de Mei moet wel een dies ater blijven in den kalender van de aanbidders der humanitaire gedachte en Wilson haar profeet. Met schier verbijsterende... nu ja, laat ons maar zeggen; vrijmoedigheid worden de schoone beginselen, door miljoenen met hoopvol enthousiasme tegemoet gezien, ter deure verwezen. Voor den vorm, dat is dus, in schijn, worden ze hier en daar nog min of meer gehandhaafd: in wezen echter zijn ze, ook de meest verstokte entente-bewonderaar zal het moeten toegeven, in dit vredesverdrag niet terug te vinden. Een duurzame vrede was beloofd, maar er was niet bij gezegd dat die was bedoeld als vrucht van de verplettering van den tegenstander. En zoo is het nu, gelijk het altijd was: vae victis! Het zou onbillijk zijn, hiervan aan Amerika's president een al te fel verwijt te maken, al blijft het raadselachtig, hoe hij zich mee verantwoordelijk stelt voor een gestie die feitelijk neerkomt op een verloochening van de

hem zoo dierbare idealen. Voor ons heeft Versailles een andere beteekenis die niet zoozeer schuilt in de personen en in het persoonlijke, maar die een veel algemeener strekking heeft. In onzen tijd ziet men laag neer op een kerk die met haar prediking van zonde, gerechtigheid en oordeel, immers den waarachtigen vooruitgang in den weg staat. Los van het evangelie, of, althans uit dat evangelie slechts te hooi en te gras samenlezend wat den modernen tijdgeest min of meer in het gevlei s c h ij n t te komen, meende men een schoonere wereld te kunnen opbouwen in eigen kracht. Doch nauwelijks doet zich een bij uitstek gunstige gelegenheid voor om de energie van deze humanitaire beginselen in een monumentum aere perennius te belichamen, of hun impotentie komt op de jammerlijkste manier aan het licht. Parturiunt montes . . . De tot den hemel reikende toren te Parijs ontworpen, blijft maar al te laag bij den grond: zijn bouw wordt evenals die andere in Babel, afgebroken tengevolge van een hopelooze spraakverwarring.

Maar wat Parijs te zien geeft in het klakkeloos loslaten van heilige overtuigingen waarvoor men zegt te strijden, staat niet op zichzelf. Het is nu eenmaal voor beginselen een slechte tijd. Nu tengevolge van de geweldige gebeurtenissen die achter ons liggen en die ten deele nog in gang zijn, de wereld tot in haar grondvesten is geschokt, zien de volken met zeker koortsachtig verlangen uit naar de dingen die komen zullen.

Aller aandacht is bezig met „het nieuwe" dat nadert en weet niemand zich eigenlijk precies en nauwkeurig te realiseeren, hoe dat nieuwe er zal uitzien, dit staat vast dat het iets zeer schoons en gelukkigs moet wezen. Ik herinner mij, hoe, jaren geleden reeds, een eenvoudige, maar wijze Friesche boer, eens het streven van het socialisme teekende. Een man — zoo vertelde hij — had een hondenkar, maar de dieren die ervoor gespannen waren, wilden niet loopen; met geen menschenmogelijkheid waren ze voort te krijgen. Tot-

dat de eigenaar het volgende ingenieuse middel verzon: aan een stok bond hij een eind worst en maakte dezen zóó aan de kar vast dat genoemde lekkernij op ongeveer een voet afstands vóór de beide viervoeters kwam te hangen en... nu waren ze haast niet meer tot staan te krijgen. Deze parabel is veelszins nog up to date en dan niet alleen van toepassing op het socialisme. Wie in deze woelige wereld om zich heenziet, krijgt onwillekeurig den indruk dat de breede volksmassa's jagen naar ongrijpbaar geluk. En daar is haast. Het ongeduld stijgt bij den dag. Voor rustige bezinning ontbreekt de tijd. Allerlei beslissingen worden, niet zelden holder de bolder genomen zonder dat iemand weet tot welke consequenties ze zullen voeren. Wie, te midden van dezen t o h u w a b o h u zijn stem durft te laten hooren om aan te dringen op principieële overwegingen of wie den moed heeft, te waarschuwen tegen den niet onbedenkelijken geestelijken achtergrond van den loop dien de dingen nemen, doet het best, zoo spoedig mogelijk een goed heenkomen te zoeken, op straffe van anders als verstokt reactionair uit de synagoge te worden geworpen. Het is waar, er zijn er ook heden nog die, waar ze slechts even de kans schoon zien, met voor niets terugdeizende logica hun theorieën in praktijk brengen: dat zijn de bolsjewiki en de communisten aan wie de eer der consequentie zeker niet mag worden ontzegd. Wij zijn bang voor hen, en niet zonder reden, maar toch zijn zij leerzaam: zij demonstreeren met huiveringwekkend cynisme de destructieve kracht van het revolutiebeginsel. Caveant Consules!

Nu is er, zeer zeker, aan deze groote schoonmaak waarin veel dat vroeger als dierbaar bezit werd beschouwd, thans als oude plunje wordt afgedankt, ook een onmiskenbaar voordeel verbonden. Daar was, wij ontveinzen het ons niet, een fikse dosis doctrinarisme en domme behoudzucht in de wereld en dat wij van dien ballast die nu meteen van boord gaat, verlost worden, dat is juist geen schade. Het ernstige, het zorgwekkende evenwel is, dat niet alleen het bad, maar

ook het kind zelf wordt weggeworpen.

Staan, te midden van dit auto da fé van beginselen en maximen wij, Calvinisten, even vast in onze schoenen als voorheen? Een teere vraag! Op grond van enkele minder hoopvolle ervaringen, in den laatsten tijd o.a. ook met sommige predikanten nog wel opgedaan, ziet men buiten onze kringen reeds met zekere spanning een aanstaanden débâcle tegemoet. Wellicht zal die débâcle echter nog wat langer op zich laten wachten dan velen vermoeden en . . . misschien hopen. Het pleegt in deze wereld altijd zoo te gaan dat wie door een of andere afwijking de aandacht trekt, besproken wordt, terwijl de zucht tot generaliseeren het geval dan gaarne nog wat aandikt en opblaast. Er zijn er, ook onder de leidende figuren in onze kringen, waarlijk nog genoeg die met onverzwakte trouw hun gereformeerde afkomst eer aandoen. maar over hen wordt, een enkele uitzondering daargelaten, òf niet òf weinig gesproken.

Tenzij . . . ze heengaan. Gelijk de Utrechtsche Dienaar des Woords Ds. Klaarhamer die onlangs zijn èdè hora apiëndi sprak. Dat heengaan stemt weemoedig. De hartelijke woorden door de predikanten Rullmann en Ingwersen, in den Utrechtschen kerkbode van 19 April j.l. aan den scheidenden leeraar gewijd, zullen ongetwijfeld in breeden kring hartelijke instemming hebben gevonden.

Ds. Ingwersen verhaal een aardige anecdote die dezen emeritus treffend typeert.

> Ik denk — zoo schrijft hij in het zoo even genoemde nummer van de Kerkbode — aan de historie van Sadrach. Wat leefde hij daarin. Wat kon hij er zich moeilijk over inhouden. Zoo herinner ik mij een classicaal examen over de Zendingsvakken in de consistorie van de Oosterkerk. Een examinator stelt Sadrach aan de orde. „Wat is Sadrach voor iemand?" luidde de vraag. En Ds. Klaarhamer, die nadenkend, de handen in de zakken (wie zag hem zoo niet vaak?) voor het beslagen vensterruit stond, kon bij die vraag niet nalaten een hand in

beweging te brengen, en met een vinger op het glas te schrijven: „een m a n" met een streep eronder.

Een m a n, met een streep eronder, dat was en is Klaarhaven zelf. Een man, liever nog gezegd, met vasten grond onder de voeten, omdat hij man van beginsel is, van zuiver gereformeerd beginsel. „Een figurant is hij nimmer geweest" zegt Ingwersen in het zelfde artikel nog van hem. Neen, en daarom juist beuren wij, jongeren, ons aan dezulken op. God krone zijn ouderdom en doe het licht voor hem zijn ten tijde des avonds. Hij geve, dat velen die nu nog in de lente of den zomer van het leven zijn, de voetstappen drukken van dezen kloeken man-uit-één-stuk. Zijn naam mag straks niet met dien van een Wilson, Clémenceau en Lloyd George in de geschiedboeken vereeuwigd worden, hij heeft meegewerkt aan beter dan een problematieken volkerenbond: aan de komst immers van het onbewegelijk koninkrijk.

T. FERWERDA.

RECENSIEN.

Jaarboek voor het protestantsch theologisch onderwijs, 1919, Groningen, 's-Gravenhage J. B. WOLTERS U. M., 104 blz. prijs bij inteek, f 1.—, anders f 1.25.

Een onmisbaar boek voor allen, die theologisch onderwijs geven of ontvangen, en waarvan ook vele anderen, zoo wel in de eerste plaats predikanten, met belangstelling zullen kennis nemen. Na een voorbericht, waarin de wensch, dien ik van harte onderschrijf, dat een volgend jaar opgenomen zal worden, wat op de kolleges is behandeld, volgt een belangrijk artikel van Prof. de Zwaan: Hoe moet men theologie studeeren? De Zwaan geeft hier een overzicht van zijn encyklopaediesch systeem. Dat ik hiertegen nog al enkele bezwaren heb, zal duidelijk worden, als men hoort, dat mijn Groningsche kollega theologie omschrijft als: doorvorsching en doordenking van de antecedenten, de feiten en de postulaten van het Christendom. Wel bevat dit artikel vele goede praktische wenschen. Een rubriek: Uit de Theologische studentenwereld, geeft veel lezenswaards. Ik voor mij zou het waardeeren, als de overzichten wat uitvoeriger werden, zoodat men nog beter een indruk kreeg van het leven aan de universiteiten. De opstellers der verslagen mogen bedenken, dat wat voor henzelf bekend en gewoon is, voor een buitenstaander belangrijk kan zijn. Daarna volgen de verschillende studieboeken, waarbij men de opmerking kan maken, dat de eene hoogleeraar heel wat bescheidener is dan de ander, of ook dat daar naast wel een in studententermen gegeven omschrijving der examen-eischen mocht komen, om te leeren, hoe de boeken moeten worden bestudeerd. Dan ontvangen we een lijst van de theologische dissertaties na 1880, waarbij V. U, die met

1891 begint, geen slecht figuur maakt. Een opgave van de bibliotheken gaat vooraf aan een lijst van de hoogleeraren (wier leeftijd is te berekenen en wier adressen zijn opgegeven), die weer wordt gevolgd door een soortgelijke van de studenten. Ten slotte een lijst van de theologische disputen en vereenigingen, waaruit men o.a. leeren kan dat secor dabar geen Latijn, maar Hebreeuwsch is.

Zoo ontvangt men veel onmisbaars in kort bestek. De uitgave is keurig.

F. W. GROSHEIDE.

Tekst en Uitleg. Prof. Dr. J. A. C. VAN LEEUWEN, **Het Evangelie van Mattheus.** Prof. Dr. A. VAN VELDHUIZEN, **Paulus en zijn brief aan de Romeinen.** Beide 2e druk, Gron. 's Grav., J. B. WOLTERS U. M., bij inteek, f 1.90 anders f 2.25.

Wij verblijden ons over den herdruk van deze deeltjes, die immers bewijst, dat er nog liefde is voor Schriftonderzoek. Ons oordeel gaven we over Mt. Geref. Theol. Tijdschr. Aug. 1915, over Pls. en Rom. idem. Sept. 1916. Er is slechts weinig veranderd. De literatuur is bijgewerkt. Gaarne vestigen we opnieuw de aandacht op Tekst en Uitleg.

F. W. G.

Schild en Pijl, onder redactie van Dr. F. W. GROSHEIDE, Dr. J. C. DE MOOR en

Afl. 6. **Staatkundige Hervormingen in Nederlandsch-Indië** door H. COLIJN.

Afl. 7. **„Christuservaring"**, door Dr. F. W. GROSHEIDE.

Afl. 89. **De Aarde het middelpunt van het Heelal.** door Dr. H. H. KUYPER.

Staatkundige Hervormingen in Nederlandsch-Indië door H. Colijn is de behandeling van een voor verreweg de meesten onzer geheel vreemd onderwerp door een eerste klas bevoegde autoriteit, op eene zoodanige wijze dat ook wij die er geheel buiten staan zonder moeite kunnen begrijpen waarom het gaat, en ons kunnen overtuigen van de juistheid van het inzicht dat de geachte schrijver in deze materie heeft.

„Christuservaring" van Prof. Grosheide geeft de bespreking van een bizonder aktueel vraagstuk. Wij kunnen niet anders dan dankbaar zijn dat onze Nieuw-Testamenticus der Vrije Universiteit zich voor de bespreking van dit tegenwoordig zoo vooraanstaande vraagstuk heeft willen geven. Hij heeft dat onzes inziens gedaan in zoo klaar betoog met zoo zakelijke argumenten dat we, in weerwil van den heftigen aanval dien dit nummer heeft uitgelokt, gelooven dat daarvoor in dit probleem een zeer gewenschte helderheid is gebracht.

De Aarde het middelpunt van het Heelal eindelijk roert een punt aan dat eveneens van het hoogste gewicht is. Wij bewonderen den moed van Prof. Kuyper om als niet-vakman zich aan zulk een vraagstuk te wagen. Of deze moed ook overmoed geweest is, gelijk men uit de woorden van een recensent in het Christelijk Schoolblad zou moeten opmaken, zouden wij niet durven beslissen. Als echter deze recensent gelijk heeft en het betoog van Prof Kuyper door een aantal storende onjuistheden is ontsierd (welke natuurlijk bij een vak-man niet zouden zijn voorgekomen), dan is dit wel zeer te betreuren, maar wij meenen dat toch de hoofdzaak van het betoog daardoor niet wordt aangetast. En om die hoofdzaak zijn wij den niet-vakman dankbaar, dat hij, waar wellicht geen vakman beschikbaar was?, ook op dit punt tegenover de arrogantie eener schijnbare wetenschap het schild heeft opgeheven.

G. Ch. AALDERS.

Het werk Gods in den geloovige bij Paulus, door Dr. C. KOPPENAAL, A. H. KRUYT, 1918, 78 blz. 8°.

Ten vorigen jare werd bij de promotie van een jeugdigen geleerde, wiens proefschrift slechts enkele vellen druks besloeg, door den promotor de vriendelijke opmerking gemaakt, dat hij dezen ongewonen omvang liefst wilde verklaren uit den aangeboren zin voor nederigheid van den schrijver. In dezen tijd, nu de papier- en drukkosten zoo enorm zijn gestegen, een lijvig boekwerk ter perse te leggen, zou allicht den schijn wekken van O.W.ers-vertoon. Dies prees de hoogleeraar den voornamen eenvoud, waarmede die schijn was vermeden....

Onwillekeurig werd ik bij de ontvangst van Dr. Koppenaal's dissertatie aan dit woord van fijnen humor herinnerd. Niet, dat deze, wat het aantal bladzijden aangaat, op de bovenbedoelde gelijkt, ze is minstens tweemaal zoo groot. Maar de doctores theologiae van de Vrije Universiteit beëindigen hun academische studiën meest met een proefschrift van eerbiedwekkenden omvang, zoodat we even verwonderd staan, indien van dezen regel wordt afgeweken.

Tot de keuze van onderwerp is Dr. K. geleid door de talrijke studies der „religionsgeschichtliche" school over Paulus waarin niet slechts de woordenkeus, de wijze van uitdrukking, de vorm van des apostels evangelieverkondiging nauwkeurig worden vergeleken met wat men bij zijn tijdgenooten aantreft, onder krachtige accentueering van de punten van overeenkomst, maar ook de inhoud, zoodat een werk Gods in den geloovige, gelijk Paulus dit laat zien, op één lijn gesteld wordt „met de laat-Joodsche of oriëntalistische vroomheid biedt". Dr. K. acht het daarom noodig „de aandacht zoo sterk mogelijk te vestigen op het v e r s c h i l, dat bestaat tusschen den apostel en de wereld, waarin deze het evangelie van Christus gepredikt, en te doen uitkomen „dat hij den Israëliet en den Helleen iets toe te vertrouwen

heeft, wat zij niet kennen en niet bezitten". Zijne „beknopte verhandeling" over het werk Gods in den persoon van den geloovige bevat een drietal hoofdstukken. In het eerste worden de voornaamste gegevens uit de Brieven verzameld: in het tweede wordt een nader onderzoek ingesteld naar den aard van het werk Gods in den geloovige; terwijl in het derde de vraag beantwoording vindt, hoe Paulus er toe gekomen is, dezen inhoud van zijn evangelie aan zijn tijdgenooten te brengen.

Het eerste hoofdstuk, dat immers „grundlegend" moet zijn, heeft ons het minst bevredigd. 't Is ook het kleinste van de drie, en staat in eenigszins onevenredige verhouding tot het laatste, dat ongeveer de helft van het proefschrift in beslag neemt, In elf bladzijden brengt Dr. K. de gegevens saam aangaande het werk van God, van Christus, en van den H. Geest, toont hij aan dat Paulus' uitspraken dienaangaande eene innerlijke eenheid bevatten, en onderzoekt hij, „hoe naar de voorstelling van den apostel de inwerking Gods in het leven van den mensch een aanvang neemt". Een stringent exegetisch betoog wordt echter nergens gegeven. De auteur bepaalt er zich toe, de Schriftuurlijke gegevens summierlijk aan te duiden, maar ontwikkelt de begrippen niet, en maakt ook niet duidelijk genoeg onderscheid tusschen het werk Gods voor èn dat in den geloovige.

Van meer beteekenis lijkt ons het tweede hoofdstuk. Hierin gordt de auteur zich aan tot het bestrijden der „religionsgeschichtliche" school, en komt hij ook exegetisch, meer in zijn kracht. Drie vragen worden door hem onder de oogen gezien. Allereerst; „dringt het werk Gods in het innerlijke leven in den mensch door, of blijft het in hem een vreemde macht?" Het laatste wordt ontkend, het eerste staande gehouden op grond van de eigen uitspraken des apostels. Bij de tweede vraag: „ontstaat er wellicht een substantiëele vereeniging van God, Christus en den H. Geest. met het menschelijk leven?" wordt een dergelijke veronderstelde wezenseenheid beslist afgewezen. De derde: „hebben we te doen met een persoonlijk werk

Gods in het leven der geloovigen, waarbij hun persoonlijkheid behouden blijft?" vindt bevestigende beantwoording. Telkens komt uit, hoe goed Dr. K. vertrouwd is met de literatuur der „Religionsgeschichtler", en evenzeer, dat hij hen uitnemend weet te verstaan, waar zij Paulus voorstellingen opdringen, die in strijd zijn met diens doorgaande leer. Niet altijd treedt hij even positief op. Een uitdrukking als „Nu lijkt het me inderdaad mogelijk bij „Christus of Heilige Geest in hen" en zoo ook bij „in Christus en in den Geest" aan het persoonlijke te blijven vasthouden (blz. 44) is wel wat zwak.

Dat over „de oorsprong van Paulus' beschouwing over het werk Gods in den geloovige" een afzonderlijk hoofdstuk gegeven wordt, lijkt ons niet voldoende gemotiveerd. Dr. K. heeft dit blijkbaar noodig geacht, om alzoo breeder en beter de afwijkende gevoelens te kunnen weerleggen. Dit neemt echter niet weg, dat wat hier ter sprake gebracht wordt feitelijk in het eerste hoofdstuk thuis hoort. Trouwens. daar vinden we het ook reeds, zij het slechts in 't kort. Bij het onderzoek, „hoe naar de voorstelling van den apostel de inwerking Gods in het leven van ken mensch een aanvang neemt" wordt even ingegaan „op den inhoud van het evangelie, dat hij brengt", en ook er bij stilgestaan, „dat Paulus meermalen verwijst naar roeping en prediking, of naar het resultaat daarvan bij zijn hoorders. (blz. 21). Vandaar dat het den indruk maakt van herhaling wanneer we blz. 48 lezen: „Paulus spreekt echter ook over een werk Gods in zichzelf, dat in vele opzichten dezelfde kenmerken vertoont als het werk in de geloovigen, en tevens onze opmerkzaamheid richt op het groote gewicht dat Paulus hecht aan roeping tot apostel." Intusschen moet erkend, dat ook in dit slothoofdstuk verdienstelijk werk wordt geleverd, vooral tegen over hen, die ontkennen, dat de oorsprong van Paulus' persoonlijk geloof en zijn roeping tot apostel gezocht moet worden in de openbaring van Christus aan hem bij Damascus.

Wij bieden Dr. K. onzen hartelijken gelukwensch met deze eerste proeve van wetenschappelijken arbeid. Ze heeft bij ons de verwachting gewekt, dat hij op den ingeslagen weg voortgaan

en ons de vrucht zijner voortgezette studie niet onthouden zal.

C. LINDEBOOM.

De Incarnatione. Een geschrift van Athanasius, Door J. J. WOLDENDORP, Ned. Herv. Pred. te Nieuw-Weerdinge. Proefschrift Bij J. B. WOLTERS' U. M. Groningen 1919.

Drijft de evolutie-idee Religionsgeschichtler, om het N. T. met zijn onderscheiden begrippen voor te stellen als eene samenvloeiing van denkbeelden, die tevoren reeds bij verschillende volken aangewezen zouden kunnen worden, op verwante wijze meenden A. Harnack e.a. het Christendom te kunnen teekenen als eene, hetzij acute, hetzij langzame, helleniseering van hetgeen onze Heiland en Zijne apostelen oorspronkelijk hadden geleerd. De kerkvaders, en ook Athanasius, zouden dan mede verantwoordelijk zijn voor deze geestelijke verwording van het eigenlijke wezen van het Christendom. Met het oog op dergelijk beweren is het gewenscht, dat de werken der oude kerkleeraars opnieuw worden bestudeerd, ook in verband met de in hun tijd bij de heidensche wijsgeeren en religies gangbare voorstellingen, om zoowel het onderscheid als de overeenkomst op te merken en en aan te toonen. Ten aanzien van Athanasius heeft Dr. J. J. Woldendorp zich daarmede bezig gehouden in zijn bovenstaand proefschrift, waarop hij den 27sten Februari j.l. te Groningen promoveerde tot doctor in de Godgeleerdheid. Na eene korte inleiding bespreekt hij in het eerste hoofdstuk wat Dräseke en Kehrhahn tegen de echtheid van de „Incarnatio" ingebracht hebben, omdat niet afdoende te vinden. Dit hoofdstuk is van belang ook daarom, dat het kan doen zien, hoe oppervlakkig de critiek zijn kan, die op inwendige gronden de echtheid van een geschrift bestrijdt, om er een anderen auteur en tijd van ontstaan aan toe te kennen dan den traditioneelen. In het tweede hoofdstuk wordt een analyse van de „Incarnatio" geboden. Terwijl

de schrijver in het derde of laatste hoofdstuk de theologie van de „Incarnatio" (waarin wij „vinden de grondlijnen van Athanasius' theologie, die door hem in de latere geschriften worden uitgewerkt," blz. 72) en die der overige geschriften van Athanasius uiteenzet. Hoewel dus Dr. W. zijne studie op de „Incarnatio" heeft geconcentreerd, heeft hij ze daartoe niet beperkt. Dit laatste hoofdstuk is het belangrijkste, vooral omdat daarin aangetoond wordt, „hoe Athanasius gereageerd heeft op den antieken geest. Formeel mag hij het stempel van zijn tijd dragen.... materieel geeft hij er een Christelijken inhoud aan", blz. 70. Gelijk in 1903 K. Bornhäuser in zijne Die Vergottungslehre des Athanasius u Joh. Damascenus, en schrijver dezes in zijn proefschrift, komt ook Dr. W. tot het resultaat, dat Harnack aan Athanasius inzake zijn leer der „vergoddelijking" andere gedachten opdringt dan hij metterdaad heeft voorgedragen.

De nieuwe Doctor Theologiae zij met deze wel niet lijvige, maar toch van omvangrijk onderzoek getuigende studie, en met zijne promotie gelukgewenscht.

Mogen nog een paar opmerkingen, een van formeelen, en een van zakelijken aard, aan het bovenstaande worden toegevoegd. Bij de bespreking van Kehrhahn's beweren zegt Dr. W.: „De eenvoudigste — en afdoende — kritiek is o.i. de aangegeven loci eenvoudig naast elkaar te plaatsen", blz. 14. Maar dan geeft hij telkens wel de woorden van de Theophan doch volstaat inzake de „Incarnatio" met verwijzing. Dat noodzaakt om voor vergelijking de „Incarnatio" telkens zelve ter hand te nemen. Op blz. 54, 2 schrijft Dr. W.: „.... maar de vraag rijst, of deze beschouwing bij A. niet eigenlijk overbodig is. Door de menschwording van den Loges is reeds ons heil gewerkt. Wat kan zijn dood ons daarboven nog toebrengen?" Doet dit wel recht wedervaren aan hetgeen Athanasius betoogt c.c. 7, 8. 25? Vgl. blz. 27, 28, 34. Hoewel Athanasius omtrent de noodzakelijkheid van onzen Heilands dood nog de rechte ontwikkeling niet heeft gegeven, is het toch m.i. wat sterk te zeggen, ook in zijne voorstelling die

dood overbodig was.

Deze opmerkingen laten echter de waarde van deze studie, die de kennisneming der theologen verdient, intact.

S. GREIJDANUS.

ONTVANGEN BOEKEN.

P. Stegenga Azn. **Zielszorg.**
Amsterdam, Firma B. van der Land, 1919.

J. Waterink. **Een critische beschouwing over No. 1 en 2 van Ons Arsenaal.** Zutphen, J. B. van den Brink & Co.

K. Schilder. **Tegenstrijdigheden in den Bijbel? No. 3, 4, 5 van Ons Arsenaal.**
Zutphen. J. B. van den Brink & Co.

Dr. G. Dalman. **Orte und Wege Jesu.**
Gütersloh. C. Bertelsmann 1919, 12 Mark.

Dr. E. König. **Die Genesis eingeleitet übersetzt und erklärt.** Gütersloh. C. Bertelsmann, 1919. 25 Mark.

G. Stosch. **Das heilsgeschiehtlichc Wesen der Gottesdienstes.** Gütersloh. C. Bertelsmann, 1919. 4 Mark.

G. Stosch. **Weltreich und Weltstadt.**
Gütersloh. C. Bertelsmann, 1919. 2.40 Mark.

G. Stosch. **Die Erziehung der Menschheit.**
Gütersloh. C. Bertelsmann, 1919. 3.60 Mark.

J. C. Wirtz. **Meisjesopleiding.**
Baarn. Uitgeversmaatschappij E. J. Bosch Jbzn., 1919.
Dr. J. J. van Baarsel. **Het werk Gods en het voorrecht der Geloovigen.** Deventer. Ch. Disxon, 1919.
J. H. Haverkate. **De leer van Heinroth.**
Kampen. J. H. Kok, 1919.
Menigerlei Genade No. 40—52. Achtste Jaargang.
Kampen. J. H. Kok, 1919.
Dr. J. Severijn (Ned. Herv. pred. te Leerdam). **Spinoza en de Gereformeerde Theologie zijner dagen.**
Utrecht. Electr. Drukkerij J. van Druten, 1919.
Dr. J. A. C. van Leeuwen. **Armen en rijken.**
Kampen. J. H. Kok, 1919.
Dr. J. Thijs. **De Modernen en de Bijbel.** No. 6 van Ons Arsenaal. Zutfen. J. B. van den Brink & Co. 1919.
Dr. D. Schermers. **Erfelijkheid en Rasverbetering.** No. 10 van Schild en Pijl. Kampen. J. H. Kok.
J. J. Knap. **De lendenen omgord.** Afl. 2.
Kampen. J. H. Kok, 1919.
